

PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA

A SZÍNHÁZI FÜGGÖNYÖK IKONOLÓGIAI PROGRAMJA A 18. SZÁZAD VÉGÉN¹

Tadeusz Kowzan színházzemiológiája szerint „a színházi jelnek nemcsak szemantikai vagy kognitív értéke van, hanem esztétikai és érzelmi is.”² Ilyen színpadi jel a barokk korban a színpadi függöny is, amely – akárcsak a díszlet, a jelmez, vagy a szereplők testi megjelenése – önmagában is emblematikus tartalmak hordozója, ráadásul a társulat számára a közönség megszólításának egyik első eszköze. Szimbolikája útmutatást ad a nézőknek a színházi világ mibenlétével kapcsolatban (lehetnek rajta színházi kellékek, maszkok, díszítmények, színházi oszlopok), másrészt hordozhatja az adott színház művészi programját is.

Az egyedülálló módon fennmaradt (és máig barokk színházi előadásoknak otthont adó) Český Krumlov barokk színházának autentikus színpadi függönye (1776-ban) az alábbi ikonológiai program szerint készült: középen, egy diadaloszlop felett lebeg Pallasz Athéné, a tudomány istennője, sisakkal, pajzzsal, dárdáját egy kis puttó tartja, kezében koszorú. Alatta kis puttók szorgoskodnak (egyikük egy távcsővel az eget kémleli, másikuk egy görög betűs emlékművet állít fel éppen, a szélén az egyik koszorút készíti, ketten elmélyülten rajzolnak a háttérben), mellettük a tudományok attribútumai: földgömb, körző, mérőlécz, térkép, könyvek. Pallasz Athénétől balra, fent az égen a Pegazust látjuk és egy kis puttót, amint egy bőségszarut önt a földre, az istennő másik oldalán két kis puttó játszik.³

---

1 A kutatást az OTKA/NKFIH 83599 sz. programja támogatta.

2 KOWZAN 1999, 18.

3 *The Castle Theatre in Český Krumlov*, Foundation of the Baroque Theatre at the castle in Český Krumlov, 2011. A képek lelőhelye: http://www.castle.ckrumlov.cz/docs/en/zam-ek_5nadvori_dekora.xml (letöltés ideje: 2016. 01.09.) A barokk allegóriákról (bár a függönyről nem ír) lásd: PIETROPAOLO 2007.

A magyar színháztörténetnek mindeddig kevésbé elemzett, de fontos forrása a Kelemen László vezette első magyar színtársulat 1792-es *Inventariuma*. Ebben az első tétel a társulat színházi függőnye: „1. Az első, vagyis rekesztő Kortina, mellyben Apolló az eddig bilintseken tsüggő Tudományokat maga eleibe bocsájtván, szégyenli azoknak salakját, tisztítja tehát azokat, a' Böltességnek forrásából való ízt eszközöl, és Borostyánnal koszoruzza; Ez jobbról. Balról: Régi két Hérosz tsudálja az Új idő által az Ónak lett változását és kész a megvilágosodott időszakaszt hajdani paizsa alatt régi fegyverével utolsó pihenéséig védelmezni. És ez a' Kortina gyakorolható, az az zsinegeken s' vas gyűrűkön vonattatik.”⁴

Szimbolikusnak is tekinthető, hogy az első magyar színtársulat „rekesztő kortinájának” (színházi függönyének) ikonológiai programja középpontjában is Apolló, a művészetek és a tudomány istene állt. Mellette a tudományok allegorikus alakjai és a bölcsesség forrása (amelynek a vize megtisztítja a rabláncot viselő allegorikus alakokat). Balról viszont két magyar *történelmi hős* (hérosz) alkotta a tablót (lehet, hogy volt több kisebb jelenet is képen, de a leltár készítője ezeket nem tartotta fontosnak feljegyezni). Ha elfogadjuk ezt a képet mint a társulat művészi célkitűzéseinek és a színházról való gondolkodásának lenyomatát, akkor azt kell mondanunk, hogy ebben a programban már az induláskor ott van a heroikus múlt művészi eszközökkel való megjelenítése, vagyis a történelmi drámák ígérete. A színtársulat leltárában szereplő festett háttér- és díszletfüggönyök többsége is a történelmi drámák bemutatásához készült: „Egy Tömlőtz Kortina, Egy Palota Kortina, Egy Útsza Kortina, Egy zöld szoba Kortina két felé nyíló és közép ajtóval, Egy paraszt szoba Kortina 4 változásokkal, Egy Erdő Kortina, Egy Kert Kortina” – olvashatjuk az 1792. július 24-én felvett, és Sehy Ferenc „ezen dologra választott személyly” által aláírt leltárból, amelyet Várady Mihály színész készített.⁵

A színpadi függöny leírásával kapcsolatban felvetődik a kérdés: ki lehetett a két hérosz a festményen? A később kifejtendő argumentáció szerint egyikük valószínűleg Attila, a másik talán Herkules lehetett. Attilának, a hunok királyának (a hun-magyar azonosság eszméje miatt) jelentősen megváltozott

---

4 *Inventarium*, 1792. július 24. A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, Ráday III. Pál és Ráday IV. Gedeon iratai, C/64-11b. Színtársulati iratok 1790–1859, 173. doboz

5 *Inventarium*, *i.m.*

az alakja az 1770-es években.⁶ A vérszomjas, vad, pogány uralkodó helyét az államalapítói erényekkel felruházott, a magyar kultúrát is felvirágoztató államférfi foglalta el. A *Mindenes Gyűjtemény* 1789. július 4-ei számának egy könyvismertetésében (nagyon hangsúlyos helyen, rögtön a frissen indított lap második számában) írja a szerző (valószínűleg Péczeli József), hogy „A’ Magyar Verseknek már nagy kedvességek vólt Átilla idejében.” – Priszkosz rétorra hivatkozva.⁷ Batsányi a *Magyar Museum* 1788-as előbeszédében ugyancsak említi ezt, s mindkét helyen egyértelmű, hogy nem a honszerzés, hanem a műveltség kontextusa rajzolódik Attila személye köré. „az *Attila’* idejében-is vóltak *Tyrtaeusink* ’s *Bárdussaink*, kik a’ Magyar fegyver’ diadalrait énekekkel magasztalták, ’s nevedő Vitézeinket Attyaik’ követésére, ’s Hazájok’, szabadságok’ védelmére, gerjesztették.”⁸ Batsányi előbeszéde két nagy királyt (Attilát és Mátyást) említi meg a műveltség terjesztőjeként. Az Attilára való utalás, a nemzeti múlt dicsőségének a megidézése a magyar színtársulat legelső zseb-könyvében is megjelenik, a társulat beköszöntő, programadó versében:

A’ magyar Nyelvnek hatalmas Támogatóihoz!

Újjúlnak a’ napok

Velek az esztendő

Ki-búj ringy-rongyából

Új-színre menendő.

Mi szín-játékunk-is

Le veti óságát

Két kéz lábbal fárad

Fel-veszi újságát.

Vagy török, vagy szakad,

De csak azon leszünk

Sziv’- ész’-kegyes- szemmel

Hogy új erőt veszünk.

Elevenít bennünk’

Árpád maradékja

Magyarok Istene

Honnyunk Ivadékja,,⁹

6 DEBRECZENI 2012, 72.

7 *Magyar Museum*, 27.

8 *Magyar Museum*, 9.

9 *Téatromi zseb-könyvecske az 1793-as esztendőre*, OSZK Kt, Oct. Hung 76., 6.

Két évvel később pedig a színtársulat sűgőja, a zsebkönyv összeállítója Attila unokáiként szólítja meg a nézőközönséget:

„Ajánló versek

A' Játék-színeknek
Játékos Műzsái
Hogy a pallérozott
Nemzetek dámái
Magok el en unják
Ha ollykor hozzájok
Bús kedvetlenség fér
S'únalmas órájok
Szoktak egy olly Játék-
Szín zseb-könyvetskével
Udvarolni, minden
Eszkendő teltével.
[...]
Ti nagy Attilának
Ditső Unokái!
Ti Vitéz Fiai!
Szép Magyar Nimfái!”¹⁰

Az „Árpád onokája” formulát Batsányi több versben is alkalmazta, akár csak Virág Benedek egy 1790-es költeményében. Ez, s ennek változatai, valamint az „Attila fiai”, „Attila vére” szerkezetek egyre gyakrabban tűnnek fel a korabeli periodikákban, s immár egymás szinonimáiként alkalmaztatnak a korabeli magyarságnak a dicső ősökkel való folytonosságát hangsúlyozó megnevezéseként.¹¹ Az egyik hērosz tehát valószínűleg Attila volt, a másik pedig Herkules (esetleg Mátyás) lehetett. A feltételezés bizonyí-

---

10 *Teátrómi zseb-könyvecské az 1795-as esztendőre*, Oszk Kt, Quart. Hung.78. 2.

11 DEBRECZENI 2012, 72.

téka egy levél, amely az 1800-as évből maradt fenn, s a tervezett szegedi színházhoz kapcsolódik. Vedres István földmérő, polihisztor, (később maga is drámaíró)¹² írta a város polgármesterének, Volfordt Józsefnek június 2-án:

„A teátrumunkba való első kurtináról egy gondolat ötlött eszembe, amelyet hirtelenében ceruzával emígy-amúgy lerajzolva, *Kelemen úr által nálam hagyott* [kiemelés tőlem P.M.Zs.] rajzolattal azon végre küldök föl: hogy ha az Úr, Polgármester Úrnak valami belőle tetszeni fog; tehát a piktornak iránta lehetne említést tenni. Ez pedig az: az egyik oldalán a kurtinának áll a két magyar haza oltára, amely előtt égő tűzbe Szeged városa, asszonyi képében, áldozatot tész. A másik oldalán: a Janus oltára előtt (de ez nincs igazán kirajzolva), akinek kettős képe a régi időket a mostaniakkal összekapcsolja, Minerva a maga múzsáival mulatozik; ezek közül egyik mutat a dicsőség temploma felé, amelyhez Herkules, Attila, Fridrik, József, Mátyás különféle utakon igyekezni látszanak (de ez sincs rajta kitéve). Messziről látszik Parnasszus és Helikon hegyei, melyen a szárnyas Pegazus és Kasztalus forrási látszatnak. Alól kellett volna még egy nádas és posványos rétet csinálni, melyben a szirének és mellette a háрпиák Gorgonis-feje mint a vétkek ábrázati látszatának, de ez is kimaradt, a piktor helyre pótolja. Egy darabkája látszatik a szegedi várnak is, de ez egészben tökéletlen, többet lehetne hozzátenni, ha tetszeni fog az Úr, Polgármester Uramnak. [...]¹³

Szegeden 1799. augusztus 30-án rakták le a Vedres István (1765–1830) és Swörtz János tervei alapján épülő új városháza alapkövét.¹⁴ Az új épületbe színháztermet is terveztek.

---

12 VEDRES 1809.

13 Idézi: SÁNDOR 2007, 44.

14 Vedres István ünnepi verset is írt erre az alkalomra: *Nemes szabad királyi Szeged városa meg nagyobbítandó tanácsháza talpkövének letétele alkalmatosságára készült versek 1799. eszt.* Szeged.

Kelemen László, amint meghallotta a hírt, 1800. február 14-én levélben fordult a szegedi magisztrátushoz:¹⁵

„Meg értvén: hogy Ns Szabad Királyi Szeged Városa azon tzelből nevezetesen, hogy idővel a N. J. Társaság is oda érkezvén Játékait előmutathassa, a végre Theatrumot építettetni méltoztatott, bátorkodom a Tts. Ns. Magistratus előtt alázatosan esedezni: Méltoztasson engemet Ns Nemzetéhez vonyzó szeretetéből voltaképpen informálni, ha azon Theátrum kész és a szükséges Scenioriumokkal Instruálva vagy-e és mostanság lehetne-e a Játszó Társaságot abba által költöztetni? Minthogy pedig a Társaság ott leendő mulatásának bizonyos idejét nem tudhattya mostanság, az első mutatandó Játékok száma szerént, milyen árenda lesz határozva?”

A tanács február 27-i válasza szerint:

„Eddig a Játékszin vagyis Teátrum fel nem épült, hanem azon igyekező iparkodással lézünk, hogy azt az idén korábban el készithesük. A mi illetti ennek árendáját, az igen gyenge és tsekély fog lenni, mert mi és népeink inkább gyönyörködnek a játékok szemlélésében és magyar nyelv s nemzet dicsőségében mintsem az ilyen árendának jövedelmében.”

A kedvező válaszra Kelemenék április 16-án útnak indultak, és 1800. május 6-án megtartották az első előadást. Kezdetben egy magtárnak használt üres templomban, a Szent György templomban, majd pedig (két előadást) a Sínházban játszottak. 1800. május 18-ig 13 előadást rendeztek a városban.¹⁶ A repertoár érzékenyjátékokból, vígjátékokból és énekesjátékokból állt, de az utolsó héten (amikor ez már nem jelentett komoly anyagi kockázatot) két történelmi drámát is műsorra tűztek: május 24-én az *Artaxerxest*¹⁷ (kiegészítve egy igazi érzékenyjátéki alcímmel: *Artaxerxes vagy a hadi szükségre feláldoztatott*) május 25-én pedig Szentjóbi Szabó László *Mátyás király*

---

15 KERÉNYI 1987, 52–54.

16 SÁNDOR 2007, 36–37.

17 *Piarista iskoladrámák* II., 781–860.

című darabját.¹⁸ A társulat június 2-án hagyta el Szegedet, de, ahogy a le-
vélből kitűnik, előtte még Kelemen tárgyalt Vedressel az új színházterem de-
korációjáról, a színpadi függöny allegorikus jelenetéről. A sietség oka, hogy
a megyéspüspök tiltakozása miatt a templomban kialakított játszóhelyet el
kellett hagyniuk. A Sópajta vagy Sóház használatáért viszont már bérleti dí-
jat kellett fizetniük, s a hely valószínűleg eleve alkalmatlanabb volt a játszás-
ra, mint a korábban használt templomépület, így a társulat kénytelen volt tá-
vozni a városból. Kelemen azonban nem véletlenül próbálja kialakítani (vagy
legalábbis befolyásolni) a függöny ikonológiai tervét – azt tervezi, hogy kibé-
reli az elkészült termet, el is jön az árverésre, de a bérleti díj meghaladja saját
anyagi erejét, így a színházat egy szegedi polgár, Kovács György veszi bérbe,
aki az első néhány évben német társulatoknak adja ki a színháztermet.¹⁹

Látjuk, hogy a színházi függöny kompozíciója, itt is, akár csak Pesten,
az új és a régi együttes megjelenésére épül, ebben a kontextusban a színház
a *modernség*, az új idők szimbóluma. Van egy olyan színjáték, amely ép-
pen Attilát és társait idézte meg a régi Magyarország képviselőiként, szem-
beállítva velük saját felvilágosult korukat. 1772. június 8-án *Nova et vetus
Hungaria* címmel játszották ezt a színdarabot a pápai pálos gimnáziumban.
A kétnyelvű színlap szerint a magyar cím: *Uj és Régi Magyar-ország, melyet
Comediai Játékképpen Le-ábrázolt az Ötödik és Hatodik Iskolabéli Iffiúság.*²⁰
Az előadás arról szólt, hogy „mennyire föllyűl-haladja az Uj Magyar-Or-
szág a’ régit, [...] mellynek folyamottyára a’ költetik, hogy Attila, Thetricus
és Macrinus Mercurius veszszeje által fel-ébresztetvén ez Országnak visgá-
lására ki-jöttek légyen” az alvilágból, Pluto birodalmából.²¹ A darab szerint
Mercurius feltámasztja és Budára hozza Attilát, a „régii Magyarok Királyát”,
Thetricust, aki „az egész Németh Országnak” és Macrinust, aki Pannoniá-
nak „Fő Kormányzója” volt. Attila velük együtt megszemléli a várost, visz-
szaemlékeznek a régi harcok színhelyére. Csatlakozik hozzájuk a most élő

---

18 SZENTJÓBI SZABÓ 1792. Modern kiadása: SZENTJÓBI SZABÓ 1995, 37–201. URL: https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/161298/t_dekdb_bibKLT00084148.pdf;jsessionid=5D54425C544EE97804D4A4F97BA23941?sequence=2 (2016.01.09.)

19 „Kelemen részvétele az előfüggöny tervezésében arra utal, hogy Szegeden hosszú távú tervei voltak. Hogy nem lett belőlük semmi, az nyilván gyenge anyagi helyzetének köszönhető, hisz a teremért való licitálásban nem volt versenyképes”. SÁNDOR 2007, 44.

20 A színlap lelőhelye: Országos Széchényi Könyvtár, Színháztörténeti Tár, Pro. 112.

21 *Pálos iskoladramák...*, 67–70.

Almunnus fővezér, aki elmeséli nekik az ország történetét Attila halálától kezdve, majd Tivesiusra bízva a vendégeket, hogy kalauzolja őket a városban. Tivesius megmutatja a fegyvertárat, az új, korszerű fegyvereket is.

A nevek ott szerepelnek már Répszeli László jezsuita eposzában is, amely 1731-ben jelent meg Nagyszombatban.²² Az eposz forrása Bonfini, tőle veszi át a szereplők nevét és a történet magját, de azt úgy alakítja át, hogy Attila szerepét kiemelve, és az egyéni sorsokat is bemutatva.²³ Eszerint Macrinus Pannonia kormányzója, Detricus (a darabban Thetricus) pedig a rómaiak egyik kapitánya, aki a csatában az Ister partján megöli Kevét, majd Buda végez vele, bosszúból. A rómaiak menekülnek, végül csak Macrinus marad meg egyedül, akit Attila öl meg. Az eposzban a hunok nem vérengző pogányok, a megvert ellenséget nem üldözik, a polgári lakosságot nem bántják, szövetségeseikhez hűek, ahogy Attila is kegyes uralkodó, szerető fiú (nem testvérgyilkos). A második felvonásban az országok boldogulásának másik alappillérevel, a tudományok, a műveltség, az irodalom állapotával ismerkednek meg a vendégek, Almunnus az új Magyarország kormányzásáról, kormányformájáról mesél nekik. Pluto már aggódik az alvilágból elengedett lelkek miatt, de Mercurius jelenti, hogy visszatértek. Attila szégyenkezve ismeri be, hogy a jelenkor mennyire felülmúlja az ő hajdani nagyságát.²⁴

A kor színháztörténeti és színházelméleti diskurzusában a színház ősisége, a görög mítoszokkal való kapcsolata úgy jelenik meg, mint megkérdőjelezhetetlen érték, a színház melletti érvek legfőbb attribútuma. Ugyanakkor a magyar nyelvű hivatásos színjátszás új és modern (polgári) intézmény, a kortársak szemében a magyar kultúra egyik legfontosabb pillére, tehát önmagában is a régi és az új szimbóluma. Kótsi Patkó János így kezdi az első magyar nyelvű színháztörténeti munkát az 1810-es évek végén: a görög nemzet „a Játék Színt (Theatromot) találta legalkalmasabb eszköznek arra, hogy azon szent tüzet mely a nemzeti lelket alkotni szokta, a Haza oltárán rajta gyújtsa meg.” [...] „Milthiades is ott tanulta azon leckét, melyet a Persáknak felolvasott a marathoni mezőn, s a Termophilák halhatatlanjai is ott szívták

---

22 *Hunnias, sive Hunnorum e Scythia Asiatica egressus*, SZÖRÉNYI 1993, 104.

23 Bonfini csak ennyit ír: „Macrinus, ahogy a kiújult küzdelemben bátran belevetette magát, elesett. Detrik egy homlokába befűrődő nyílvevőztől sebesülve az életben maradtakkal elmenekült, és a nyíl csonkját, melyet nem tudott kihúzni, mint mondják, elvitte egészen a római szenátusig. [...] Ebben a csatában elesett negyvenezer hun, valamint Béla, Keme és Kadics vezér.” BONFINI 1995, 74.

24 VARGA-PINTÉR 2000, 194.

bé a Haza Szent Szeretétét, amely lobogott benne.”²⁵ A példa fontosságát hangsúlyozza a társaság 1803-as kiáltványa is: „Itt van az oka, hogy Léonidásokat, Themistokléseket, Aristidéseket nevelt a görög haza, mert midőn látta a görög nevendék Agamemnonnak s másoknak dicső cselekedeteit a játékszínen az égis magasztaltatni, felébredett benne a kívánság hasonló tettet mívelni.”²⁶ Ez a gondolat Benke József színházelméleti írásaiban is folyton visszatér.²⁷ A szegedi függöny-terv fontos eleme a szakrális tűz: a színházról való beszédmód maga is szakrális ebben az időszakban: eszerint a színészet pártfogása a haza oltárán bemutatott áldozat. Kelemen, aki személyesen járt Kolozsvárott 1792-ben az ott felállítandó színtársulat ügyében, s akinek az újjá alakított társulatát részben a kolozsvári társulat tagjai alkották, a színház egyetemességét, a két haza színjátszásának egységét akarta hangsúlyozni a kettős oltárral, s talán azt a jogfolytonosságot is, amelyre (a kolozsvári és a pesti társulat révén is) igényt tartott. A kép többi eleme nem lép túl a helikoni mezők ikonológiai konvencióin (múzsák, kasztáliai forrás, Pegazus).

A Kelemen László által megrajzolt Pantheon a mai olvasó számára olyan névhalmazt jelent, ami első olvasásra nem ad koherens képet, sőt zavarba ejtő, meghökkentő, mivel látszólag semmiféle közös halmazba nem kerülhetnének a felsorolt személyek. A kompozíció központi alakja Minerva, s ez a tény segít a felsorolás értelmezésében. Kelemen a szegedi terven nem Apollót jeleníti meg a centrális helyen, hanem a pajzsos, sisakos Minervát, aki képes összekapcsolni a tudományt és a katonai erényeket. Így létrejön a kapcsolat a „dicsőség templomába” igyekvő hőroszokkal, akik maguk is dicsőséges katonák. Herkules a hőrosz mitológiai „prototípusa”, a legfontosabb katonai erények szimbóluma, s egyúttal a magyar történelem alakjai közül jó néhánynak a mitológiai előképe is (Szent Istváné,²⁸ Dobó Istváné,²⁹ Zrínyi Miklósé). A másodikként megjelölt Attila már *nemzeti* hőrosz, a dicső nemzeti múlt képviselője, akinek a személyéhez (az új paradigma jegyében) már nemcsak a katonai dicsőséget, hanem a nemzeti műveltség terjesztését, sőt az irodalmi hagyomány kezdeteit is hozzákapcsolták. Attila alakjának

---

25 KÓTSI PATKÓ 1973, 51.

26 FERENCZI 1897, 117.

27 BENKE 1976.

28 *Filius viva imago Paternae Pietatis et Gloriam. Id est Divus Stephanus Hunagriae Rex Piissimi et gloriosissimi Parentis Geysae*, vö. PINTÉR 2006, 197–198.

29 1729-ben Pozsonyban színjátékot is bemutattak *Keresztény Hercules, avagy Dobó István* címmel. A nyomtatott program modern kiadása: *Jezsuita iskoladramák I.*, 1079–1087.

„humanista” vonásokkal való felruházása Otrokócsi Fóris Ferenc és Bél Mátyás műveiben jelenik meg először,³⁰ de a pálos Orosz Ferenc Attila-képe is hangsúlyozza a pozitív elemeket: a hun-magyarok harci erényeit és dicsőségét.³¹ Van egy olyan drámánk, amelyben össze is kapcsolódik a két hős alakja. Berzsenyinek *A somogyi Kupa* című kevésbé ismert drámatörredékéről van szó.³² A második felvonás szerzői utasítása szerint „Herkulesnek és Attilának bálványképei”³³ láthatóak a színpadon, a második jelenetben pedig már dramaturgiai funkciójuk is van:

Egy varázsló, baljában méceszt, jobbában bárdot tart, két méceszt meggyújt Herkulesnek és Attilának szobrainál, melyek egyszerre láthatókká lesznek. CÉBA bámul, BERTÓK térdre esik, és imádkozik. A varázsló megáll a szobroknál, s énekel:

Idvez légy, Herkules, és te nagy Attila!
Legyetek hazánknak őrjei s kőfala!
Tekintsetek reánk, atyáink isteni!
Midőn oltárokon bárdom fog vérzeni.
Fedeztétek Kupát, Bendeguz nagy vérét,
Az igaz magyarok bajnokát, vezérét,
Őriztétek Kupát, mint Álmust s Árpádot
Hogy megtartsa karja a szent szabadságot.³⁴

A Varázsló el is magyarázza Cébának, hogy Herkules és Attila „atyáinknak istenei”, őket kell imádniuk a pogányoknak.

A szegedi függöny felsorolásának következő két szereplője már a jelenkorhoz kapcsolja a nézőket, Fridrik (II. (Nagy) Frigyes) és József (II. József), az újkor szimbolikus uralkodói. Nagy Frigyes kiváló katona, de II. József is visel (sikeres) háborút, miközben mindketten a felvilágosult abszolútizmus nagy alakjaiként a jelen (vagyis a közelmúlt) hőszai. Hogyan kerül melléjük a jóval korábban élt Mátyás, és miért éppen őt emeli ki Kelemen a magyar uralkodók sorából? Mátyás és Attila együttes megjelenésének ekkor már több száz éves hagyománya van. Elsőként Thuróczy János krónikájában

---

30 TÓTH G. 2012, 241–242.

31 KNAPP – TÜSKÉS 2009, 373.

32 BERZSENYI 2011, 170–186.

33 BERZSENYI 2011, 177.

34 BERZSENYI 2011, 181.

jelent meg együtt Mátyás és Attila alakja, ahol Mátyást – Attilához hasonló képességekkel felruházva –, történelmi párhuzamba vonta a hun királlyal: Attila nagyravágyó, a merészségben mérsékelt, bátor uralkodó, aki egyszersmind éles eszű, állhatatos, hadi tudományokban jártas és mind a négy égtáj felé kiterjesztette birodalmát. Leírásában benne van a 15. századi uralkodó-ideál, ugyanezek lesznek a jellemzői saját kora „Attilájának”, vagyis Mátyásnak, csak az ő személyiségében mindezek kifinomultabb formában vannak jelen. Mátyás kiválasztásakor Kelemen előtt az a Mátyás-kép is ott lebeghetett, amelyet éppen Szentjóni rajzolt meg: az érzékeny, felvilágosult államférfi képe (aki emellett kiváló katona), ebben a vonatkozásban tehát Fridrik, József és Mátyás ugyanannak az uralkodótípusnak a képviselői. Ez jelenti tehát a koherenciát az egyes nevek között.

A szegedi városházi színháztermet végül 1800. november 25-én avatták fel.³⁵ A színháznak 80 kulisszája volt húsz kulissza-kocsin, rendelkezett szuffitákkal és kortinákkal. A színpadon tíz gyertya és két lámpa adta a világitást. Három süllyedő is segítette a színpadi hatást, a zsinórpadlás azonban fedetlen volt. A színpad mellett két kis szoba volt, egyik a jelmezek, másik pedig az öltöző számára.³⁶ Nézőtérül maga a bálterem szolgált. A színházban nem voltak páholyok, csak földszinti és karzati helyek. Mivel a *Magyar Kurír* híradása szerint „a teátrumnak és szalának tökéletes előkészítője, az a Linzben, Bécsben, Pesten és Temesváron is hasonló munkái által nevezetes piktor és mekhánikus Nessantaller ur” volt,³⁷ nem elképzelhetetlen, hogy a felvázolt színpadi függöny el is készült, de erről nincs adatunk.

A polgármester ajánló levele szerint a Kelemen féle Társaság „Szeged Várossa közönségét elől-adott vig és szomorú érzékeny énekléssel is kedvesé tette, egyáltalában válogatott erköltsi játék darabjaival nem csak telylyes megalégedésig mulattatta, hanem mind maga, mind Társaságának példás jámbor viselete által különös ditséretet és azzal érdemet szerzett, hogy a

---

35 SÁNDOR 2007, 39.

36 SÁNDOR 2007, 43.

37 „A megvilágítás, mely a legjobb izléssel választott függőgyertyatartókon (Luster) és falgyertyatartókon (Wandleichter) égő viaszgyertyák és a falakon egymás ellenébe függő tiz tükrök visszaverő sugaraik által okozott, nem különben az ezen szalának végében lévő játékszínnek is egész megvilágosítása a jelenlevőkben nem csekély bámulást s egyszersmind – nagy örömet okozott (...) A teátrumnak és szalának tökéletes előkészítője, az a Linzben, Bécsben, Pesten és Temesváron is hasonló munkái által nevezetes piktor és mekhánikus Nessantaller ur.” *Magyar Kurír*, 1800. december 10.;, 1801. január 13.

Magyar Nemzet díszére, hazai nyelve pallérozására s ebből önként következő boldogulására hasznosan intézett törekedésiért a hazául jól gondolkodóknak szeretetében pártfogásában ajánltasson.”³⁸ Vedres Istvánnak, a színházterem építőmesterének 1803-ban írt drámája valószínűleg kapcsolódik Kelemen Lászlóhoz, illetve a társulat szegedi vendégszerepléséhez, ezért érdemes itt még megemlíteni. Vedres a századforduló vidéki értelmiségi elitjének a képviselője, aki az Institutum Geometricumban szerzett mérnöki végzettségével nagyszabású gazdasági, kereskedelmi tervekkel, erdősítéssel, árvízvédelemmel foglalkozott³⁹ (Széchenyi előfutáraként), de emellett (ahogyan sok kortársa) tanulmányt írt a magyar nyelv védelmében,⁴⁰ és megpróbálkozott az irodalommal is, s nem fordítani akart, hanem eredeti művet írni. Ahogy minden tevékenysége szűkebb hazájának, Szegednek a felemelkedését szolgálta, úgy darabja is Szegedhez kapcsolódott, a város történetének egyik eseményét írta meg benne. A témaválasztás a Kelemennel való beszélgetés, és a (véltetően elkészült) színpadi függönyben kifejeződő eszmeiség hatását mutatja. Nagy Imre definíciója szerint a mű „patrióta vitézi játék”, Vedres lokálpatriotizmusának és hazaszeretetének kifejezője: hazafogalma egyrészt a hagyományokhoz ragaszkodó, lokálpatrióta szemléletű, ugyanakkor polgári, urbánus jellegű is. Drámájában a polgári fejlődés optimizmusa és a patriarchális nemesi eszmények együtt vannak jelen, hősei ezért mindig etikusan és kiszámíthatóan döntenek.⁴¹ A dráma patriarchális drámavilága leginkább Dugonics magyarított történelmi drámáival mutat eszmei rokonságot, nem véletlenül: Vedres Dugonics András barátja és tisztelője volt. Bár 1800-tól csak német társulatok játszottak a városban, Vedres megszervezte, hogy a kolozsvári társulat vendégszerepeljen Szegeden, így Kelemenék után három évvel megvalósulhatott a régi terv: magyar színtársulat játszhatott a díszteremben. 1803. szeptember 8. és október 3. közt 17 előadást tartottak a városban, *A haza szeretetét* is előadták.⁴² A kolozsvári társulat, amely Marosvásárhely és Debrecen után érkezett Szegedre,⁴³ nem vitte magával Vedres drámáját, legalábbis Erdélyben már nem került színre a darab: túlságosan kötődött a helyi hagyományokhoz és műfajánál fogva sem illeszkedett bele a társulat témarendjébe.

---

38 SÁNDOR 2007, 38.

39 Széchenyi is ismerte tanulmányait: VEDRES 1805; 1807a; 1807b.

40 VEDRES 1790.

41 NAGY 1993, 40–44.

42 NAGY 1993, 227.

43 ENYEDI 1972, 63–64.

Amikor tíz évvel később komolyan felvetődött az új, reprezentatív pesti színházépület megépítésének terve, az épület külső homlokzatán olyan szobrok illetve egy olyan szoborcsoport kapott helyet, amelynek révén már a színház elé érkező néző is a klasszicizmusnak a görög mitológiai elemeivel szembesült: a portálén közepén Apolló ült, körülötte Thalia és Kalliope térdelve, Melpomené pedig állva könyörgött Apollóhoz segítségért.⁴⁴ A falifülkékben levő szobrok Terpszikhorét, Kliot, Euterpét és Polyhymniát ábrázolták.⁴⁵ Klio alakja a színház „fő zárófüggöny”-én is feltűnt, amelynek elkészítésével Joseph von Abel bécsi akadémiai festőt bízták meg. A festővel az alábbi ikonográfiai programra kötöttek szerződést⁴⁶ 1810. március 13-án: „oroszlánok által vont diadalkocsin, melyet az Erény geniusa vezet, Magyarország védőszelleme [nemtője] jelenik meg és útját a Művészet temploma felé veszi. Az Erény mellett a Hazaszeretet és a Bőség ülnek, az utóbbi az ország termékeit tartja bőségszaruban. A kocsit a Bátorság, a Vendégszeretet, a Törvényes Rend, a Szorgalom, a Tudomány és a Boldogság geniusa kísérik. A csoportozat fölött az örökkévalóság lebeg, amelyet a templom lépcsőjén a Színészet nyájas műzsája fogad. Az előtérben az Idő geniusa mellett a Történelem műzsája ül és az események följegyzésével van elfoglalva; lábainál gyermekek, virágok, koszorúk”.⁴⁷ A díszleteket Johann Janitz udvari színházi festő készítette, a *modern szoba, polgári és parasztszoba, tengerparti kikötő, sziklás táj, barlang* mellett jónéhány olyan díszlet is volt, amelyre a történelmi darabok előadásánál volt szükség: „fejedelmi kabinett”, „diadalkapu”, „török szoba”, „börtön”, „erősség”, „gótikus terem”, „gótikus szoba”, „sátortábor”.⁴⁸

Ez a színpadi függöny is hazafias jellegű és a pesti német polgárok nemzeti identitását tükrözi. Hiányoznak a függönyről a történelmi személyiségek, de az allegóriák mind Szent Istvánhoz kapcsolódnak (Bátorság, Vendégszeretet, Törvényes Rend),⁴⁹ másfajta értékeket hangsúlyoznak, mint a pesti magyar színtársulat függönyei. A hazaszeretet mindkét képen nagyon hangsúlyos szerepet kap, a pesti német színház ugyanúgy *nemzeti színházként* jelenik meg a kortársak előtt, mint 25 évvel később majd a magyar. A közös nemzeti múltból azonban nem Attilát és Árpádot, hanem Szent Istvánt emelik ki,⁵⁰

44 KELÉNYI 1934, 15.

45 KÁDÁR 1923, 6–7.

46 150 arany dukátért október végéig kellett megfestenie a függönyt. KELÉNYI 1934, 16.

47 KELÉNYI 1934, 16.

48 KELÉNYI 1934, 16.

49 KERÉNYI 2004, 71.

50 Vö. PINTÉR 2015, 443–452.

s hogy ez nem véletlen, azt éppen a két színház nyitóelőadása bizonyítja. 1813-ban a Német Színházban Kotzebue Szent Istvánról szóló darabját mutatják be, 1837-ben a Magyar Színházban pedig Vörösmartytól az *Árpád ébredését*, szinte változatlanul megőrizve az 1792-es színpadi függöny által is kifejezett nemzeti hagyományt.

The Stage Curtain as an Emblem in Hungarian Theatre at the End of the 18th Century

In the Baroque and Classical periods, a stage curtain vehicles emblematic contents, it is one of the first means of a theatre company to communicate with the public. The description of the curtain of the first Hungarian company has been preserved in the inventory of 1792. In this context, both stage curtains show the theatre as the symbol of *modernity*, i.e. of new times. The other element is the emphasis on *sacredness*: supporting the dramatic art is a sacrifice on the altar of the homeland. Ten years later, the issue of constructing a new, representative theatre building in Pest was seriously raised. The following agreement on the iconological programme was concluded on 1810: “on a quadriga drawn by lions and driven by the genius of Virtue, the guardian spirit (genius) of Hungary is displayed taking his way towards the Temple of fine arts. Next to Virtue, Patriotism and Abundance are seated; the latter holds the products of the country in his cornucopia. The chariot is escorted by the geniuses of Bravery, Hospitality, Legal Order, Diligence, Sciences and Happiness. Above the group of statues, floats Eternity, who is kindly received on the steps of the temple by the muse of Acting. In the foreground, next to the genius of Time, the muse of History is seated, who is busy recording the events; at his feet there are children, flowers and wreaths” However, the issues of national identity were also expressed on the curtains: the grand drape of the theatre of Pest presented the identity between the Huns and the Hungarians, thus the glorious *national past*, but it also displayed the idea that the national culture (and also the theatre) was the pledge of the *nation's future*.

KÉPEK

1. kép: Český Krumlov barokk színházának színpadi függőnye, 1776.

2. kép: A függöny részlete (fotó: Gergely Zsolt)